

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

- 1 Сейфеддин О. Құн. Қызылт маржанды шапан. Ант. Тұтқын. Басын бермеген шейіт // Әлем әдебиеті. 2012. №5. 82-109 бб.
- 2 Сейфеддин О. Қызғаныш // Әлем әдебиеті. 2011. №3. 87-92 бб.
- 3 Д. Көптілеуова. Әлем әдебиеті. Оқулық. – Алматы: Қазақ университеті, 2015. – 340.
- 4 Ж.Ә.Әбілдаев. Танзимат кезеңіндегі түрік әдебиеті. Оқу құралы. – Алматы: Қазақ университеті, 2018. – 182 б.
- 5 М.Бейсенова. Түркі халықтары әдебиеті. Оқулық хрестоматия. – Шымкент, 2006, - 344 б

References:

1. Seifeddin O. Qūn. Qyzylt marjandy şapan. Ant. Tūtqyn. Basyñ bermegen şeiit // Ālem ädebieti. 2012. №5. 82-109 bb.
2. Seifeddin O. Qyzğanyş // Ālem ädebieti. 2011. №3. 87-92 bb.
3. D. Köptileuova. Ālem ädebieti. Oqulyq. – Almaty: Qazaq universiteti, 2015. – 340.
4. J.Ā.Ābildaev. Tanzimat kezeñindegi türük ädebieti. Oqu qūraly. – Almaty: Qazaq universiteti, 2018. – 182 b.
5. M.Beisenova. Türki halyqtary ädebieti. Oqulyq hrestomatia. – Şymkent, 2006, - 344 b.

МРНТИ 17.82.31

<https://doi.org/10.51889/2020-2.1728-7804.68>

Кенжебаева Ж.,¹ Қойшыбаева М.²

¹ Х. Досмұхамедов атындағы Атырау мемлекеттік университеті,
Атырау, Қазақстан

² Халықаралық бизнес университеті,
Алматы, Қазақстан

ДАРЫНДЫ ЖАН АЗАБЫ

Аннотация

Мақалада қазақтың көрнекті жазушысы А.Кекілбаевтың әйгілі шығармаларының бірі –терең психологиялық және философиялық астары бар “Шыңырау” хикаясы қарастырылған. Шығарманың тереңдігі мен маңыздылығын әр түрлі өнер өкілдерінің: театр режиссерлерінің, кинематографистердің осы оқиғаға ерекше қызығушылық білдіруінен байқауға болады.

Жұмыстың мақсаты Ә. Кекілбаевтың «Шыңырау» повесінің бас кейіпкерінің бейнесін талдау болып табылады. Шыңырау – бұл метафора: құдықты тереңдетіп үңгіген сайын кейіпкер өз жанының тұңғық бейсаналы қабаттарына сүңги береді, өмірдің мәні туралы толғанады. Бірақ оның толқыныстары ниетін түзеп, жанын тазарта қоймайды, өйткені жанының тереңінде Еңсеп қызғаныш, тәккапарлық, даңққұмарлық, астамшылық сияқты жойқын сезімдерді тапты. Талдау барысында бас кейіпкер тұлғасының күрделілігі, шым-шытырық адам өмірінің диалектикасын көрсете білген жазушының шеберлігі атап өтіледі.

Түйін сөздер: дарын, қызғаныш, адамгершілік таңдау, өмірдің мәні

Kenzhebayeva Zh.,¹ Koishibayeva M.²

¹ Kh.Dosmukhamedov Atyrau State University,
Atyrau, Kazakhstan

² University of International business,
Almaty, Kazakhstan

TRAGEDY OF A TALENT

Abstract

The article explores one of the most famous works of outstanding Kazakh writer A.Kekilbayev - the story "Well" - which combines in-depth psychological analysis and philosophical thinking of human being.

The representatives of different types of art like theatre and cinema, appealed to this story, stress the depth and importance of this work.

The aim of the work is to analyze the image of the main character of the story Ensep, who is the well digger. The well is a metaphor: digging the land in the depth is immersion in the hidden corners of the soul, understanding of his own essence. However, this reflection did not lead him to moral cleansing, as he discovered destructive chases of envy, greed, vanity and pride. It is noted that readers' perception of the main character, as well as the artistic skill of the writer, who recreated the complex dialectic of life, is ambiguous.

Keywords: talent, envy, moral choice, the meaning of life

Кенжебаева Ж.,¹ Койшибаева М.²

¹ *Атырауский государственный университет имени Х. Досмухамедова,
Атырау, Казахстан*

² *Университет международного бизнеса,
Алматы, Казахстан*

ТАЛАНТ КАК ПРАВСТВЕННОЕ ИСПЫТАНИЕ

Аннотация

В статье исследуется одно из самых известных произведений выдающегося казахского писателя А.Кекильбаева – повесть “Колодец”, в которой углубленный психологический анализ сочетается с философским осмыслением человеческого бытия. Глубина и значимость произведения подчеркиваются обращением к данной повести представителей разных видов искусства: театра, кинематографии.

Целью работы является анализ образа главного героя повести – колодцекопателя Енсепа. Колодец – это метафора: погружение в глубь земли при копании колодца – это погружение в потаенные уголки души, постижение собственной сущности. Но эта рефлексия не привела его к нравственному очищению, так как он обнаружил в глубинах своей души разрушительные чувства зависти, алчности, тщеславия и гордыни. Отмечается неоднозначность читательского восприятия образа главного героя, а также художественное мастерство писателя, воссоздавшего сложную диалектику жизни. На примере сложного, неоднозначного образа Енсепа утверждается мысль о том, что дарованный человеку природой талант должен быть направлен на высшие ценности, служение народу, творчество.

Ключевые слова: талант, ревность, нравственный выбор, смысл жизни

Кіріспе. Әбіш Кекілбаев – көптеген мемлекеттік марапаттарға ие болған Қазақстанның көрнекті қоғам және саяси қайраткері. Әдебиет сүйер қауым үшін бұл аса дарынды және жаңашыл жазушы тұлғасының көп қырларының бірі болып табылады. Әртүрлі ресми мемлекеттік марапаттарының арасында қаламгердің “Қазақстанның халық жазушысы” деген құрметті атағы бар. Шынымен де, Әбіш Кекілбаев өзінің көркем шығармашылығының арқасында бүкіл қазақ халқының сүйіспеншілігіне ие болды. Оның әлемніңқұпия сырларын терең бейнелеген шығармаларытұтас бір ұрпақты, тіпті бірнеше ұрпақты тәрбиеледі деуге болады. Сондай-ақболашақ оқырмандардың көпшілігі қоғамдағы өткір мәселелер мен өз өмірінің өзекті проблемаларына жауап іздеуде оның шығармашылық мұрасына қайта-қайта жүгінетіні ешбір күмән туғызбайды.

Әбіш Кекілбаевтың шығармалары әлемнің көптеген тілдеріне аударылған. Аса құнды туындылары жан-жақты талданып, әдеби сыншылардың лайықты бағасын алған [1; 2; 3].

Ә. Кекілбаев туындыларының ішіндегі ең танымалы – “Шыңырау” повесі – тақырыбының өзектілігімен, жарқын образдарымен, философиялық ой-өрісімен ерекшеленетін терең мазмұнды шығарма. Оны философиялық тәмсіл деп те атайды. Хикаятта бақталастық, тәкаппарлық, қызғаныш, махаббат, достық, өз арманынан бас тарту сияқты маңызды мәселелер көтерілген.

Қазақтың біртуар ақыны Тұманбай Молдағалиев Ә. Кекілбаевтың адамның жан дүниесін талдау шеберлігіне мынадай жоғары баға берген: “Әбіш ағаның әлемі де ерекше әлем болды. “Шыңыраудың” әр сөйлемі қымбат. Адам жанының діріл-қозғалысын, адам қиялын, адамның қасиетті ойын мұншалық жеткізу үшін тек қана ұлы жүрек, ұлы суреткерлік керек-ау деп ойладым.

Ойладым да қанаттандым. Қазақ әдебиетін мына Әбіш Кекілбаев қандай шыңдарға көтерген деген іргелі ойдың, тәтті қиялдың ішіне кіріп жөнелдім...Иә,бір ғана “Шыңырау” повесімен “Әбіш - классик, Әбіш – ұлы” [4,41].

Әдістер

Басты кейіпкер бейнесін талдауда сипаттау, салыстыру, гипотетикалық-дедуктивті талдау сияқты әдістер қолданылады.

Нәтижелер. Көлемі жағынан шағын ғана осы бір хикаят өнердің әр түрлі салаларында үлкен сұранысқа ие болды. 2018 жылы осы хикаяттың желісімен “Қазақфильмде” режиссерЖәнібек Жетіруов қазақ тілінде “Шыңырау” фильмін түсірді. Бұл фильм 2019 жылы Ирандағы "Фаджр" халықаралық кинофестиваліне қатысты, Бангладештегі XVII халықаралық кинофестивалде “Үздік операторлық жұмыс” жүлдесімен марапатталды [5]. Ақтау қаласындағы Нұрмұхан Жантөрин атындағы Маңғыстау облыстық музыкалық-драма театры сахнасында Саха Республикасының еңбек сіңірген өнер қайраткері, “Алтын маска” театр сыйлығының лауреаты, режиссер Сергей Потапов осыған аттас спектакль қойды, кейін осы сахналық туындымен театр көптеген жерлерде табысты гастрольдік сапарларда болып, аталмыш шығарма көрермендердің ыстық ықыласына бөленді. Спектакль тек қазақстандық сахнада ғана емес, сонымен қатар елімізден тыс жерлерде де қойылды, толы зал көрермендерді тарта білді, салмақты пікірлерге ие болды[6].

Повестегі басты кейіпкер Еңсепті бейнелей отырып, автор күрделі, ішкі қарама-қайшылыққа толы образды сомдаған. Бір жағынан, ол қарапайым, сауатсыз, қара күш иесі, өте ауыр, жауапты әрі қауіпті дене еңбегімен айналысады. Былай қарағанда, мұндай типтен белгілі тұтастық пен қарапайымдылықты болжауға болар еді.Алайда кейіпкер үнемі ой-толғаныс үстінде, оның жан дүниесі – толған дамылсыз ішкі арпалыс. Бұл күресті ол бейсаналы түрде жан тыныштығына табу үшін жүргізеді, бірақ мазалаған сұрақтарына жауап табылмағандықтан, оның ішкі күйзелісі күшейе түседі.

Мен кімін? Бұл дүниеге не үшін келдім? – кейіпкер осындай мәңгілік сұрақтар айналасында ой өрбітеді, сөйтіп, әр түрлі дәуірлер мен халықтардың ұлы жазушылары талай рет ұлттық белгілері бар өздері жасаған кейіпкерлердің образдарымен шешуге тырысқан осы мәселелердің маңыздылығын, өшпес өзектілігін дәлелдейді.

Хикаят кейіпкері оқырмандарда екіжақты пікір туғызады. Бір жағынан, ол өте тартымды болса, екінші жағынан, ол соншалықты жағымсыз болып көрінуі мүмкін. Біз мұны өмірдің күрделі диалектикасын көрсете білген жазушының шеберлігі деп білеміз: автор кейіпкерді біржақты мадақтауға немесе айыптауға жол бермей, моральдық императивтерге жүгіне отырып, белгілі бір тепе-теңдікті сақтаған.

Бас кейіпкердің (сонымен бірге оқырманның да) рухани ізденісінің нәтижесінде адам бүкіл санасын билейтін түрлі амбициялардың босқа әурешілдік екенін, олардың еш уақытта бақыт әкелмейтінін түсінуі қажет.

Талқылау. Бұл сұраныс қайдан пайда болды? Қазақтың тарихи прозалық шығармасының кейіпкері Еңсептің бастан кешкен өмір өткелдері біздің замандастарымыздың жүрегіне қалай жол тапты? Ойдан шығарылған хикаят кейіпкерінің ішкі толқуларының ХХІ ғасырдың шынайы адамдарының ой- сезімдерімен үндестігі неде? Еңсептің ауыр да қиын ой толқыныстарымен таныса келе, кім өзін, өзінің ой-пікірлерін, дүниетанымын біле алады? Маңдайы кере қарыс интеллектуалдар ма? Заманы өтіп бара жатқан сұлу арулар ма? Мақсаты асқақ жас спортшылар ма?Кезінде өз кәсіптерінде, ісінде табысты болған және сол уақыттың өтіп бара жатқанынқатты сезінетін кез келген адам ба?

Құдық өз шыңырауында тіршілік көзі ылғалды қалай сақтаса, сол сияқты кейіпкер де өз өмірінің ең жақсы сәттері туралы естеліктерін жанының тереңінде сақтайды, өйткені бұл оның ауыр кезеңдерде аман қалуына көмектеседі: “Әсіресе әлденеге алаң боп, жүрегі ойнақшыған сәттерде өткен-кеткен жадына оралғанда, шиыршық атып шамырыққан жүйкесі бір түрлі өз-өзінен жұмсарып сала беретіндей көрінеді”[7,337].

Өткен өмірін ой елегініен өткізу оны философқа айналдырды.

Байлық, талант – адамға Жаратқаннан оның жасаған қайырымды ісі үшін берілетін игілік немесе сыйлық қана емес, сонымен қатар ол –белгілі бір сынақ.Құдықшының айырықша дарыныоған қандай сый әзірледі, ақыр соңында онықайда әкелді?

Қазақташыңырау "терең, түпсіз құдық" деген мағынаны білдіреді. Сөздің коннотативті мағыналарына үңілер болсақ, олар бір-бірінен едәуір ерекшеленеді. Лексеманың семантикалық

құрылымындағы құдық “таза”, “өмірдің қайнар көзі” мағынасын берсе, “терең, түпсіз” лексемалары “аса қауіпті”, “өте қорқынышты бірдеңе” және т. б. с.с. мағыналарды береді.

Хикаятта Еңсеп құдығын қазған сайын жерге қаншалықты терең бойласа, сонымен бірге өз ойына да соншалықты тереңірек сүңгі түседі. Өйткені құдық түбінің тереңдігі – бұл адамның өз құпия ниеттерін бейсанаға ығыстырып шығаратын тұңғыық дүние.

Басты кейіпкер қандай сезімдер туғызады, оның іс-әрекетін қалай бағалауға болады? Шын жүректен жанашырлықпен қарасақ болады, өйткені әрқайсымызға өмірдің әділетсіздігі, жүзеге аспайтын биік ұмтылыстарымыздың сенімсіздігі, тағдыр пешенеңе жазғандай белгілі бір уақытта, белгілі бір жерде дүниеге келіп-кететіні туралы, өз арманыңнан бас тартып, тағдырға мойынсұнуға тура келетіні туралы ойлар талай келетіні рас. “ (...) Сонда өмір сүру деген енесіне жамырап кетпесін деп, күні бойы темір қазықты шырқ айналып шыға алмайтын арқандаулы қараша ботадай не қорлықты көрсең де, не сұмдықты бастан кешсең де, жан-жүйенді жадыратқан тәтті қиял, аңсар арманның бәрінен адыра қалып, маңдайыңды тауға ұрып, тасқа соқсаң да өзінің тіленіп келмеген, келгесін еш тілегінді қабыл қылмайтын кер тағдырдың тастақ тар қойнауына қызыл өңешіңнен қылғына байлану ма?..” [7,348]

Немесе: “өзіне сол керек, пендешілік етіп, жаман сезімнің еркіне берілмеуі керек еді, әлемдегі барлық нәрсенің даму, өсу, шарықтау шағы бар, бірақ бәрі де бір кездері, сөзсіз, құлдырайтынын дұрыс деп қабылдау керек еді, өйткені әлемдегі бүкіл тірі табиғаттың жаратылысы осындай”, - деп те шешуге болады. “Байсал бөліп берген байлыққа масаттанбау керек еді, қызғаныштың күші мен қорланған намысыңның жетегінде кетпеуің керек еді” деп: “Шыңырау ойындағыдай боп шықса, той үстінде Байсал байдың өзіне айтпақ. Онда Еңсептің еңсесін ешкім түсіре алмайды!” [7: 362]; “Біраздан бері жұртқа есесі кетіп, көңілін ыза жайлаған Еңсеп дегеніме жеттім бе дегендей екілене ұрғылайды” [7,366].

Кейіпкерге, әрине, жаның ашиды. Ол өзінің күш-қайратымен, еңбек сүйгіштігімен, табандылығымен, өзіне жәрдемдескен адамдар туралы жағымды естеліктерімен, өзінің қиын да қауіпті жұмысын терең білуімен бізді тәнті етеді: “Еңсеп емен күбіні бір өзі тартып шығара алған күні төбесі көкке жетті.. (...) Екі қары талып, бұлшық еті созылған сайын кеше көзіне жас келсе, бүгін көңіліне жел бітетін болыпты ...” [7,350]; “Қанша шаршап-шалдығып, қанша кісіден көңілі қалып, беті қайтса да сол бір жылы қабақ, жұмсақ алақанды ұмыта алмайды” [7,341].

Өзіміздің ішкі монологтарымызда біз оны ақтап алуға тырысамыз: тағдыр талант сыйлаған кез келген шығармашыл адам өзінің әрбір жаңа туындысында неге өз-өзінен, сондай-ақ өнер саласындағы әріптесі мен бауырластарынан асып түсуге тырыспасақ? Тіпті қарапайым кез келген пенденің өзі жер бетінде өзінің соңында із қалдыруды армандамай ма?

Еңсеп Пушкиннің Сальериі емес, ол Қалпаққа жамандық тілемейді. Ол халық қолпаштауына масаттанып, пендешілікке салынып, атын одан әрі асырмақ болып, бұрын-соңды болмаған шыңырауды қазуға кіріседі, сөйтіп барлық нәрсені ұмытады, бірақ ол қандай да бір арам амалдарды пайдаланбайды, ол өз еңбегіне сүйеніп, өнеріне үміт артты, ауыр еңбегінің нәтижесінде өзінің атын шығарумен қатар, сөзсіз, халыққа да пайдасын тигізеді: “Темір сүймен тақтай тасты тағы да төбелей жөнелді. Еңсептің өне бойын қара тер жуды. Көзіне құйылған ащы терді білегімен жасқауға да мұршасы болмай, үсті-үстіне ұра берді...” [7,366]

Сонымен Еңсеп осы “бірін-бірі жақсы мен жаманға бөліп, жағаластырып қойған мына дүниеде” [7,356] тірлігін сақтап қалуға ұмтылғаны үшін кінәлі ме? Ал оның еңбегі ауыр ғана емес, шын мәнінде, аса қауіпті: “Көзін құдықта ашса да, жер астына әр түскен сайын бір жас қартайғандай болады. Аяғының астында, сонау көзге түртсе көрінбес қара түнекте, ол өмірі көрмеген бір дүлей аранын ашып, тісін сақ-сақ қайрап тұрғандай ту сыртына мұздай тер шығады” [7,335]; “жер астына кісі бойы түсуі-ақ мұң, қалың күдік қайтадан қамап алады. Енді сол күдігі жер астына бір елі тереңдеген сайын өсе береді. Екі шұқып, бір қараған мимырт жұмыс қандай жүйкені де жүнжітіп, қандай жүректі де қаралай күпті қылып бітетін болса керек. Маңынан тірі жанның не көзін көрмей, не сөзін естімей, бір өзі тырбаңдай беретін жалғыздық пен ештеңені анық көре алмай пұшайман болатын су қараңғылық жігерін ұстарамен қырғағандай, күн санап титықтата түсетін түрі бар” [2,355]; “Сондай кем тағат, кем қанағат жанды жарық дүниеге жаратылған жұмыр басты пенденің қай-қайсысы да, аяғының астынан шаянша шағып жатқан сыз топырақ та жеті қат жердің астына, меніреу тұңғыыққа күн сайын тірілей түсіріп қойған соң не жорық!” [7,354].

Бірақ қаншама жанашырлықпен қарасақ та, біз өзіміздің ішкі толғаныстарымызда қайғылы финалдың кейбір заңдылықтарын түсінеміз, бұл жолы оны жердің ашкөз шыңырауына қандай ерекше

күш итермелегенін кейіпкердің өзі де түсінеді: “Қалпақ қазғанды” барып көргелі бір бүйіріне шаншу боп қадалған, кейбір ұйқысыз түндерде өкпесін сығып, ара-тұра ақылынан тандырып кете жаздап, талма аурудай жабысып алған сол бір беймәлім дерттің атын атауға әлі күнге аузы бармайды. Күніне әлденеше рет тіршіліктің талай-талай жым-жымын шарлап қайтатын қаңғыма ойы сол жанын жегі құрттай жеп жатқан дерттің түрін түстеп, атын атауға келгенде тайқып шыға келеді. Не де болса сол жегі мұның жігері тұралап қалған тұғыр болмақ түгілі орға құлап, мертіккен асқақ есек болса да, сауырына темірдей қадалып, шаптырмай қояр түрі жоқ” [7,362].

Еңсепжастайынан өзінің маңдайына жазылған болмысын түсіне білді және оны қуанышпен қабылдады: “Жылмағай дөңдегі ұры тепсең талай санаға мықтап орнап, талай көзге жер түбінен мен мұндалап тұратын нысанаға айналады. Белгі бедері аз тұлдыр қоңыр дөңде жан-жақтан соған шұбырған тарам-тарам сүрлеу-соқпақ түсті. Ала қырдан бір ұрттам су тата алмай аласұрып, әбден қаталаған тіршілік иелері көзі қарауытып, миы зеңіп келіп бас қоятын сұлама дөңде жаңғыз бұлтиған осы бір әйкелді құдық ажал аузында сұлқ жатқан шала-жансар дененің төсіндегі әлі суала қоймаған сыңар емшек сияқты. Еңсептің қуанышы қойнына сыймай жүр. Ертелі-кеш құдық басынан шықпайды” [7,351]. Қажырлы еңбегі мен тағдырдың берген өнерінің арқасында Еңсеп біртіндеп шөл аймақтың теңдессіз құдықшысы атанды. Бірақ «Өзіңнен зор шықса, екі көзің сонда шығады» демекші, ауылда тағы бір әлеуеті жоғары құдықшы шыққан кезде Еңсептің бағы таяды. Ол жұмыссыз қалады. Ал отбасын асырап отырған ер адам үшін кәсібінен қол үзу өліммен тең емес пе? Сондықтан ол тәуекелге бел байлап, абырой-атағын қайтару үшін, елде жоқ құдық қазбақшы болады. Шарасыздыққа бой бермей, не де болса, алға ұмтылады, күреседі, бірақ мақсатына жеткен кезде, құрбан болады. Дарынды өнер иесінің осындай қайғылы тағдыры, әрине, оқырманның ащы аяныш сезімін туғызады.

Иә, кейіпкер кінәлі шығар. Ол талант пен байлықтың сынағына төтеп бере алмады: “Еңсеп енді кез келген қолқашыға қолқ ете қалуды қойды. Алдына келген кісінің шапанына, ер-тұрманына, дәулетіне қарайтынды шығарды” [7,356]; “Әр құдық біткен сайын құдық ақы малдың саны өсе түсті” [7,356]; “Түрулі іргеден Қалпақтың аулына қанша атты өткенін санап, олардың қай-қай ауылдың адамдары екендерін аңдидыңды шығарды” [7, 357].

Алайда, ол тек шатасып түскен қызғаныш өрмегінде оралып қана жатпайды, өзінде бұрын-соңды болмаған сезімге бөлене отырып, өмір туралы ауыр да азапты ойларға беріледі, оның ішкі жан дүниесінде үлкен бір маңызды жұмыс жүріп жатады. Біздің кейіпкеріміз бақыттың не екендігі жайлы жиі ойлана бастайды: “Адам асылы, өмір бойы көңіл деген көтерем тұғырды бас-көзге төпеп бақыт қуған сайын, одан солғұрлым алшақтай түсетін сияқты; бақыт қуған адамның тапқан бақытынан жоғалтқан бақыты көп болса керек. Бақыт... Адам байғұстың қиялы жеткен жердегі жақсы мен тәттіні бір бойына сыйғызған осы бір сөз қашан кісінің көңіліне шемен боп байланған сәтінен бастап, бастапқы мән-мағынасының бәрінен түгел айрылып, онсыз да кем қанағат, онсыз да өлермен пендені онан сайын жан алқымға түсіретін қайыс қамшыға айналатын көрінеді. Ондай қайыс қамшының саныңнан қан саулатып сабылтып жеткізетін жері - бақ шығар, дәулет шығар, даңқ шығар, әйтеуір, бақыт емес” [7, 342-343].

Оның жан дүниесін ащы ойлар осқылайды: “Айна таз ала қырдан талай су шығарған Дәржан ағасы “пәленше қаздырған”, “түгенше қаздырған” деп талай байдың атын шығарды да, өзі ақыры апанның астында қалып өлді. Атан түйені алып ұрардай қайратынан ат жалынан тартып мінгелі өле-өлгенше тырбынып өткен еңбегінен, кенезесі кепкен талайды суға қандырып алған алғысынан не көрді? Қара дөңнің басындағы қалың қауымның шет жағасындағы қызыл төмпек көнереді, қасына басқа төмпектер қосылады. Сосын жел типылдап, қазып тастаған көне шұңқырдың астында кім жатқанын кім біледі? Сонда Дәржан өмір бақи қара жерді үнгіп өткенде не көрді?” [7,359].

Ауыр да азапты ойларға дұрыс жауап таба алмай, оның жаны аласұрады: “Осы бір зұлматтың сүр жебесіндей оқыс сауал Еңсеп алғаш рет індігештің түбіне түсіп, топырақ аршып, мамықтай майса алақаны күлбіреп ісіп, тыз-тыз ашытып, күрек ұстатпай тұңғыш рет түңіліп, күрсіне күйзелген күні ойына оралған да, балғын көкіректің барша балаусасын жапыра жайпап, жермен-жексен қып кеткенді” [7,349]. Алайда, жауап жоқ, дұрысын айтқанда, ол оны таба алмай сенделуде: “Бала Еңсептің басын қатырған шытырман сауалға әлі жауап тапқан жоқ. (...) Не де болса, осы бір сұрақты түбегейлі толғап, түбіне жетуге әлі күнге мұршасы болмай келеді...” [7,349].

Ал, мүмкін, егер ол жер бетіндегі арнайы мақсаты – адамдарға игілік әкелу екенін түсініп, халық оның өнеріне күмән келтірмей, үнемі дұрыс бағасын беріп отырса, сөйтіп, оның жан дүниесіндегі қараңғылық сейілсе, жұмысының қорытындысы басқаша болар ма еді; сондай-ақ күмән мен

қорқыныштароны азапқа салмай, өзінің артықшылығын айқындау үшін, олкөзсіз қызғанышжетегіне ермесе, өзінің шеберлігін саналы түрде сезініп, өзін қорлаған Байсал байдың өзімшілдігін қостамай, ауылдастарының қамын ғана ойлар ма еді?..

Егер осы рухани тазару жүзеге асқанда, мүмкін, ол өзі де сақ және абай болар еді, ал тағдыр оған мейірімді болар еді. Және, шын мәнінде, оның аты ен далаға жайылар еді, сондай-ақ риза болған халық оның қазған шыңырауын таулы үстірттегі ең терең, суы мол құдық деп атар еді. Алайда, кейіпкердің маңдайына бұндай адами қайта тууды жазбапты, тағдырдың тәлкегімен сол құдықты “Еңсеп қазған” деп емес, “Еңсеп өлген” деп атайды [7,367]. Халыққа қызмет ету мен жеке басының мұқтаждығы мен асқақ арманын қанағаттандыруды қалаған ерекше дарын иесі шебердің қасіреті осындай.

Бұл хикаятты оқи отырып, біз тек авторлық ойдың дамуын ғана қадағаламаймыз. Еңсепті ауыр ойға салған осы бір сұрақтарды біз өзімізге де қоямыз. Және оған өз пайымымызша жауап береміз.

Хикаятты оқу барысында бұдан басқа да көптеген нәрселерді ой елегінен өткіземіз. Мысалы, егер Қалпақ басқа әлемнен келуші болмай, Еңсептің сүйікті шәкірті болса ше? Онда ол осындай сезімді басынан кешіре ме еді? Ал кейіпкер өлмесе ше? Ол өз шеберлігінің шыңына жетіп, бақытты болар ма еді?

Адами таңдау мәселесі Еңсептің алдында ғана тұрған жоқ. Барлық ғұмырын осы ауыр өнерге арнаған ағасы Даржанның да қазасына сол өнер себепкер болды. Азап пен бейнетке толы ғұмыр кешсе де, оның жүрегі тастай болып қатқан жоқ, соңында кіп-кішкентай балалары қалған бауырының отбасын өз қамқорлығына алды, тіпті Еңсепке жаны ашығандықтан, оны біраз уақытқа дейін ауыр жұмыстарға жібермеді: “Дәржан үйіне шаршап келсе де, балаларды көргенде екі езуін жия алмай, ырсындап күліп, мез-мейрам боп қалады. Құлжанның суық қабағынан ықтап өскен балалар әуелі Дәржанға да дәттері бармай, жуымай қойды. Бірақ көп ұзамай өне бойы уда-дуда енгезердей үндемес кісінің бет алдының жұмсақтығын іштері сезсе керек, шай ішуге келгенде Еңсептен басқалары бірі тізесіне мініп, бірі мойнына асылып тапалайды да жатады. Қыңқ дейтін Дәржан жоқ, қолындағы шайын үстіне төгіп-шашып, ыржиып отыра береді” [7,341]. Аналық бақытты басынан кешірмеген оның әйелі Ханымның да мейірімі осындай: “Кішкене Теңселге сүт пісірсе қаймақ жалатып, нан илесе шетінен тоқаш ұстатып, әбден асты-үстіне түсіп жүр” [7, 341].

Қорытынды. Ірі сөз шебері, ХХ ғасырдың аса көрнекті жазушысы Ә.Кекілбаевтың “Шаңырау” повесіндегі образдар қомақты, өміршең, колоритті болып сомдалған. Халық өмірі, жасампаз еңбек, табиғи талант көріністері оқырмандарға барынша толық, әсерлі, нанымды болып жеткізілгендіктен, көп уақытқа дейін иестен шықпайды.

Әр оқырман “Шаңырауды” өзінше оқиды. Әр адам өз өмірі жайлы түрлі ойға беріледі. Өмірдің әр түрлі кезеңдерінде бұл ойлар әрқалай сипат алады, әр алуан сезімдерге бөлейді. Осы ой-толғаулардың қорытындысы да әр түрлі болады – адам жанының жай-күйі, практикалық іс-әрекеті, мінез-құлқы өзі жайлы не білгендігіне, өмірдің мәні неде деп ұққандығына, болмыстың құпиясын қалай түсінгендігіне байланысты.

Хикаят автордың көзі тірі кезінде-ақ классикалық туынды ретінде танылды, бұдан былай да әр түрлі жастағы ойшыл, өмірдің күрделі сұрақтарына жауап іздеуші, бәрін ой елегінен өткізіп, сараптай білетін оқырмандардың назарын өзіне аударатыны даусыз.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1 Сөз-дария. Сөз-ғұмыр. Сөз-құдірет: [Ә. Кекілбаевтың шығармашылығы туралы жинақ]. Алматы: Арыс, 2016. - 176 б. – кітап

2 Джуанышбеков Н.О. Абиш Кекильбаев: очерк о жизни и творчестве. - 2-е изд. – Алматы: Искандер, 2006. - 68 с. - кітап

3 Абдраев Молдахан Кәріпбайұлы. Кестелі сөз кемеңгері: Монография / Әл-Фараби атынд. ҚазҰУ. - Алматы: Қазақ университеті, 2013. - 159б. - кітап

4 Т. Молдағалиев. Ерекше өмір. //Жұлдыз, №9. -1999. - журнал

5 «Шаңырау» фильмі халықаралық фестивальге қатысып жатыр. <https://24.kz/kz/zha-aly-tar/m-denie/item/355663-shy-urau-filmi-khaly-araly-festivalge-atysyp-zhatyr> - интернет-дереккөздері

6 Маңғыстау театры халықаралық фестивальде дипломмен марапатталды https://zhanturin.kz/kz/novosti/smi_o_nas?title=mangyistau_teatryi_halyikaralyik_festivalde_diplommen_marapattaldyi_381 - интернет-дерек көздері

7 Ә. Кекілбаев «Шаңырау» // Роман және повестер. – Алма-Ата: Жазушы, 1982. – 331 – 367бб.

References:

1. Söz-daria. Söz-ğūmyr. Söz-qūdiret: [Ä. Kekilbaevtyñ syğarmaşylyğy turaly jinaq]. Almaty: Arys, 2016. - 176 b. – kitap
2. Juanyşbekov N.O. Abiş Kekilbaev: ocherk o jizni i tvorchestve. - 2-e izd. – Almaty: Iskander, 2006. - 68 s. - kitap
3. Abdraev Moldahan Käripbaiūly. Kesteli söz kemeñgeri: Monografia / Äl-Farabi atynd. QazŪU. - Almaty: Qazaq universiteti, 2013. - 159b. - kitap
4. T. Moldağaliev. Erekeşe ömir. // Jūldyz, №9. - 1999. - jurnal
5. «Şyñyrau» filmi halyqaralyq festivälge qatysyp jatyr. <https://24.kz/kz/zha-aly-tar/m-denie/item/355663-shy-yrau-filmi-khaly-araly-festivalge-atysyp-zhatyr-internet-derekközderi>
6. Mañğystau teatry halyqaralyq festivälde diplommen marapattaldy https://zhanturin.kz/kz/novosti/smi_o_nas?title=mangyistau_teatryi_halykaralyik_festivalde_diplommen_marapattaldy_381-internet-derek_közderi
7. Ä. Kekilbaev «Şyñyrau» // Roman jāne povester. – Alma-Ata: Jazuşy, 1982. – 331 – 367bb.

MPHTI15.03.20

<https://doi.org/10.51889/2020-2.1728-7804.69>

¹Саламатова Р.

¹Тараз мемлекеттік педагогикалық университеті,
Тараз, Қазақстан

АБАЙ ШЫҒАРМАЛАРЫН ТАЛДАП-ТАНУДЫҢ АКТУАЛЬДЫ ПРОБЛЕМАЛАРЫ

Аңдатпа

Қазақ халқының бас ақыны – Абайдың шығармашылық мұрасын талдап-танудың ғылыми-методологиялық проблемалары қарастырылады. Өнерпаздың поэтикалық шеберлік қырлары мүмкіндігінше жан-жақты айқындалып көрсетіледі. Абайдың ұлттық сөз өнерін дамытудағы үлесіне байланысты ғылыми негізді тұжырымдар жасалынады. Ұлттық сөз өнерінің интеллектуалдық сапада өркендеуіндегі Абайдың ғылыми мазмұндағы ой жүйелері нақты дәлелдер желісімен айқындалады. Ақын өлеңдерінің ішкі мазмұнын ашып көрсетуде герменевтикалық талдау әдісі қолданылған. «Толық Адам» атты жаңа форматты формуланың моделін жасап қалыптастырушы ойшыл-реформатор ретіндегі Абайдың жаңашылдығы туралы айтылады.

Түйін сөздер: ойшыл-ақын, толық адам, ұлт, әдебиет, қалыптасу, құндылық, өзекті ой, дүниетаным, руханият, сөз өнері, ақын, өнер, деңгей, мәселе, әдеби талдау, абайтану

¹Salamatova R.

¹Taraz State University,
Taraz, Kazakstan

ANALYSIS OF ABAI'S WORKS – CURRENT ISSUES IN THE PROBLEM OF RECOGNITION

Abstract

Scientific and methodological problems of analysis and recognition of the creative heritage of the main poet of the Kazakh people – Abai are considered. The poetic aspects of the artist are as comprehensive as possible. Emphasis was placed on Abai's contribution to the development of the national art of speech, and conclusion were made. Abai's systems of scientific content in the intellectual development of the national art of speech are determined by a clear line of evidence. In order to reveal the inner contents of the poets poems, the method of hermeneutic analysis was used. It tells about the novelty of Abai as a thinker – reformer who created a model of a new format formula “ Full Person”.

Keywords: Artist, thinker-poet, full person, nation, literature, formation, values, topical thought, worldview ,spirituality, art of speech, poet, art, level, problem, analysis, methodology, abaytany